

DİL ETKİLEŞİMİ BAĞLAMINDA SES-ANLAM EŞLEMESİ VE TÜRKÇEDEKİ ÖRNEKLERİ

İsa SARI*

Özet: Diller; kültürel, ekonomik, siyasi etkenler başta olmak üzere genel sebeplerle ya da daha özeld, bölgesel ve bireysel temaslar sonucunda etkileşim içerisinde bulunup birbirlerini çeşitli düzeylerde etkilerler. Yeryüzünde, başka dillerle etkileşime girmemiş, tamamen izole durumda, "saf" bir dil düşünülemez; sadece etkileşimlerin yönü, sınırı ve boyutları değişiklik gösterir. Önceleri, sadece yakın bölgeler arasında sınırlı şekilde gerçekleşen temasların aksine, zaman içerisinde ulaşım olanaklarının gelişmesi ve yirminci yüzyıla beraber radyo, televizyon, telefon, internet gibi bölgeler üstü-kütalar arası iletişim araçlarının ortaya çıkmasıyla, günümüzde dil etkileşimi alanları oldukça genişlemiş, birbirinden farklı yapıları sahip uzak diller arasındaki etkileşimler dahi artış göstermiş ve evrensel boyuta ulaşmıştır.

Dil etkileşimleri, temas hâlindeki dilleri sesbilgisinden sözdizimine kadar pek çok boyutta etkiler. Bu etkilenmenin yönü ise dil konuşurlarının kültürel, ekonomik ve siyasi üstünlüklerine/baskınlıklarına göre değişir. Genel olarak, anılan alanlarda üstün/baskın durumdaki toplumların dilleri verici (etkileyen, baskın, kaynak), etkiledikleri toplumların dilleri ise alıcı (etkilenen, zayıf, hedef) konumundadır. Yönü ne olursa olsun, dil etkileşimlerinin belki de en önemli sonuçları, söz varlığı ve anlam boyutunda görülür. Etkileşime giren diller arasında ortaya çıkan sözcük ödüncemeleri ya da daha doğru bir ifadeyle söz varlığı düzeyinde yapılan kopyalamalar, bunun somut göstergeleri durumundadır. Bu kopyalamalar (a) ses, anlam ve biçim düzeyinde bire bir yapılan kopyalamalar, (b) alıcı dilin ses özelliklerine uyulanarak yapılan kopyalamalar ve (c) sadece anlam kopyalamaları şeklinde olabilir. Verici dildeki söz varlığı öğelerinin alıcı dildeki hem ses hem de anlamca benzer öğelerle eşleştirilmesi durumu, yani ses-anlam eşlemeleri ise, bugüne kadar üzerinde yeterince durulmamış bir kopyalama türü olarak karşımıza çıkmakta ve söz varlığı kopyalarının dördüncü (d) türünü oluşturmaktadır. Bu çalışmada, dil etkileşimlerinin söz varlığı, biçimbilgisi ve sesbilgisi boyutunu aynı anda ilgilendiren ses-anlam eşlemeleri tanıtılacak ve "gizli/kamuflı edilmiş alıntı" olarak da tanımlanan bu kopyalama türünün Türkçedeki örnekleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dil etkileşimi, Temas dilbilim, Sözcük kopyalama, Alıntı sözcükler, Ses-anlam eşlemesi

Phono-Semantic Matching in the Context of Language Contact and its Examples in Turkish

Abstract: Languages contact and affect each other at various levels due to some general factors like culture, economy, policies, and the other specific ones like areal convergences and personal relations. One cannot say that there is an isolated, "pure" language that has not been contacted to another language yet. Only the directions, limits and dimensions of contact can change. Besides, at the beginning, language contacts were limited only to areal relations in the means of the aforementioned factors. However in the course of time, owing to the developments on transportation and communication, and intercontinental mass communication devices like radio, television, telephone and internet by twentieth century, the contact areas have been expanded and contacts between asunder languages which are evaluated in different language families and different from each other have been increased and universally extended.

Linguistic contacts affect the languages in contact on their phonology to syntax and the direction of this influence changes according to cultural, economic and political dominance of the speakers of corresponding languages. The languages of the societies dominant on mentioned fields can be evaluated as superstratum (influential, dominant, source) languages and the languages of the societies which these language affect as substratum (weak, target)

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi.

languages. Regardless of its direction, probably the most important outcomes of language contact can be seen on words and their semantics which is related to lexicon. Borrowed words or rather copyings related to lexicon that can be found in languages contact each other are concrete proofs of this situation. This copyings may (a) one for one copyings both on pbonetics, semantics and morphology, (b) copyings adapted to target language's phonetics, and (c) only semantic copyings. In addition, the case of matching lexical items from source language with items which are both phonetically and semantically similar in the target language, in other words phono-semantic matching, can be evaluated as a different dimension (d) of language contact. This dimension is not well studied hitberto. In our article, this copying type and its outcomes that can be named "hidden/camouflaged copyings", related to both lexicon, morphology as well as phonetics will be introduced and exemplified from Turkish.

Keywords: *Contact linguistics, Language contact, Word copying, Loan words, Phono-semantic matching*

0. Giriş

En geniş ölçekte ülkeler ve toplumlar arasındaki kültürel, siyasi ve ticari ilişkiler, en dar ölçekte ise farklı diller konuşan kişiler arasındaki bireysel temaslar, evlilik ya da yabancı dil öğrenimi vb. etkenler, beraberinde, diller arasında birtakım etkileşimlere yol açar. "Dil etkileşimi" ya da "dil teması" olarak tanımlanan bu tür karşılaşma anlarında amaç, çoğunlukla, farklı diller konuşan bireylerin ya da toplumların, aralarındaki iletişimsizlik engelini ortadan kaldırmak istemeleridir. Dolayısıyla, birbirinden farklı diller konuşan bireylerin bir araya gelmesi ya da ilgili toplulukların karşılaşması, doğal olarak, dil etkileşimlerine neden olur. Bu etkileşimler, birbirinden oldukça uzak dil aileleri içerisindeki farklı diller arasında ortaya çıkabileceği gibi, aynı dilin değişikleri arasında da gerçekleşebilir ve etkileşimlerin ortaya çıkış nedenleri/süreçleri pek çok açıdan farklılık gösterebilir.

Dil etkileşimlerinin yoğunluğu ve süresi zaman içerisinde, çeşitli etkenlere bağlı olarak artar ya da azalır. Ayrıca etkileşimin yönü, sınırları ve boyutları da durağan değildir. Öyle ki, belirli bir zamanda yoğun temas içerisinde bulunan toplumların dilleri arasındaki etkileşimler göç, savaş, din değiştirme, saygınlık, duygusal yakınlık kurma çabaları vb. gibi birbirinden oldukça farklı nedenler sonucunda azalabilir, hatta var olan etkileşimler tamamen ortadan kalkabilir. Bu duruma örnek olarak, Orhon ve Uygur Türkçesi dönemlerinde Türkçenin Çince, Soğdca ve Sanskritçe ile olan etkileşimlerinin İslamiyet'in kabulünün ardından nispeten azalması ve yerini Arapça ile Farsçaya bırakması verilebilir. Daha sonraki yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, başta Venedikliler olmak üzere çeşitli halklarla başlayan ticari, siyasi ve kültürel yaklaşımlar da, aynı şekilde Türkçenin İtalyanca, Rumca gibi dillerle etkileşim sürecine girmesi sonucunu doğurmuştur. Türkçenin diğer dillerle olan etkileşimleri sonraki dönemlerde de öncelikle Fransızca ve Almanca ile devam etmiştir. Bu etkileşimler, günümüzde ise İngilizce ile devam etmektedir.

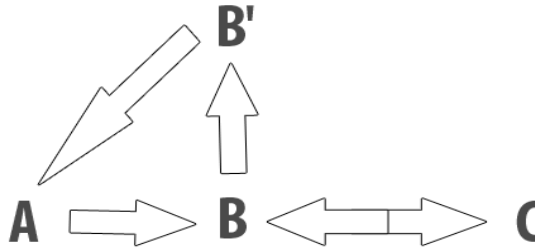
Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren ulaşım ve iletişim olanaklarının artmasıyla birlikte ülkeler arasındaki sınırların bir bakıma ortadan kalkması, diller arası etkileşimin seyrini de değiştirmiştir. Özellikle kitle iletişim araçlarının bu konudaki rolü son derece önemlidir. Yabancı dil öğreniminin daha kolay hâle gelmesi gibi etkenler de, diller arası yaklaşımların hızlanmasına, aynı zamanda dil etkileşimlerinin yoğunluğunun artmasına sebebiyet vermiştir. Bu noktada Weinreich, dil etkileşimlerinin daha çok, iki dilli kimselerin birden fazla dile hâkim

olmaları ve bu dillere ait unsurları serbestçe kullanabilmeleri sonucunda ortaya çıktığını belirtir (1968: 1). Dil etkileşiminin temel nedeni iki dillilik olsa da, daha da öteye gidilerek, iki dilliliğin nedenlerinin ortaya konulması, dil etkileşiminin en temelinde yatan nedenlerin daha geniş bir perspektiften anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu hususta, özellikle başta Almanya olmak üzere Fransa, Hollanda, İngiltere gibi, Türklerin yoğun olarak yaşadığı ülkelerdeki iki dilli bireylerin dil kullanımları göz önüne alındığında, Türkçenin ilgili ülkelerin dilleriyle etkileşime girmesi durumu ve bunun sonuçları daha net bir şekilde ortaya çıkmış olacaktır.

1. Dil Etkileşiminin Tarafları ve Yönleri

Etkileşimde bulunan diller, etkileşim özellikleri ve baskınlık durumları göz önünde bulundurulduğunda, genel itibarıyla (A) *verici dil* (etkileyen, baskın, kaynak dil) ve (B) *alıcı dil* (etkilenen, zayıf, hedef dil) şeklinde tanımlanabilir. Etkileşimin dil değişimleri arasında da ortaya çıkabileceği unutulmamalıdır (B'). Ayrıca, bu etkileşimler tek yönlü olabileceği gibi çift yönlü de olabilir (C). Tüm bunlardan hareketle, etkileşim taraflarını ve yönlerini, üç ana grupta toplamak ve görselleştirmek mümkündür:

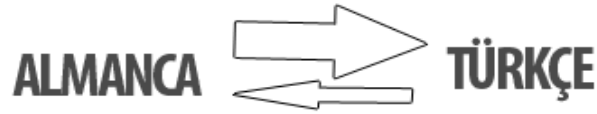
- Farklı diller arasındaki etkileşimler
- Bir dilin değişimleri arasındaki etkileşimler
- Karışık ve çok yönlü etkileşimler

1. şema

(a)'da, aynı dil ailesinden ya da farklı dil ailelerinden iki ya da daha fazla dil, tek yönlü ya da karşılıklı olarak etkileşim durumuna geçerler. Bu etkileşimler tek ya da birden fazla etken sonucu ortaya çıkabilir. Bir bakıma toplumların kaderini tayin eden siyasi, ekonomik ve kültürel nedenler ya da göç, din değiştirme, savaş gibi büyük ölçekli olayların yanı sıra yabancı dil öğrenimi, seyahat, evlilik, ticaret, kitle iletişim araçlarının kullanımı gibi kısmen daha küçük ölçekli etkenlerle toplumlar ve bireyler, dolayısıyla da diller, birbirleriyle etkileşim durumuna geçmeye başlarlar. Türkçenin diğer dillerle etkileşimi noktasında, yazının giriş kısmında verilen örneklerden farklı olarak, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren iş imkânları dolayısıyla Almanya'ya göç eden Türklerin konuştuğu Türkçenin durumuna değinilebilir. Ülkeye yapılan yoğun göçler sonucunda Almanya'da "göçmen dili" durumuna geçen Türkçe, Almanca karşısında büyük oranda etkilenen

dil olmuş ve burada konuşulan Türkçede *beriş-t-i şıraybın yap-* 'rapor yazmak' ya da *banof-a git-* 'istasyona gitmek' gibi karma şekiller ortaya çıkmıştır (Johanson 1993: 204). Buna karşın Türkçe de, zaman zaman Almanca karşısında etkileyen dil konumuna geçmektedir. "*Ich will mit dir spielen lan!*" 'Seninle oynamak istiyorum lan!' (Kallmeyer ve Keim 2003: 34) örneğinde, Türkçe argo sözcüğü *lan* Almancada, özellikle gençler arasında kullanılır olmuş ve bu durumda Türkçe, Almancayı etkilemiş, verici dil durumuna geçmiştir. Bu durum şu şekilde görselleştirilebilir:

2. şema

Dil etkileşimlerinde baskın dilin baskın olmayan dilden etkilenmesi genellikle, sadece söz varlığı boyutunda gerçekleşir ve bu boyutun sınırları ise oldukça dardır. Baskın dil baskın olmayan dilden (1) kendi kültüründe bulunmayan unsur ve kavramlara dair sözcükleri (çeşitli nesnelere, yiyecek-içeceklerin adlarını vb. unsurları), (2) argo ya da belirli jargonlarla ilişkili söylemleri, (3) kendi uzmanlık alanı olmayan bir sahaya dair terimleri ya da adları kopyalar.

(b)'deki duruma örnek olarak, Türkçenin Anadolu'daki diğer ağızlarına ait sözcükbirimlerin ya da hitap biçimlerinin İstanbul ağzında görülmesi verilebilir. Köyden kente göçün ya da farklı bölgeler arasındaki nüfus değişimlerinin bir sonucu olarak, ağızların karışması durumu ortaya çıkar. Bundan dolayı, belirli bir yöreye ait ağız unsurlarının bu karışma sonucunda başka yörelerin ağızlarına ya da yöreler üstü ağza (İstanbul ağzına) bulaştığı gözlemlenmektedir. Hitaplarda kullanılan *emmi*, *dayı*, *abla*, *yenge* gibi şekillerin yaygınlaşması, *gidelim* > *gidek* örneğindeki gibi morfo-fonetik değişimler ya da *Ankara* > *Anğara*, *kardeş* > *gardaş* örneğinde olduğu üzere, söz başındaki ve söz içindeki artdamak /k/sının artdamak /ğ/sına dönüşmesi, ilgili ses değişikliğini göstermeyen ağızların konuşurlarının dahi bu şekilde konuşmaları, Türkçenin deşikeleri arasındaki etkileşimin yaygın örnekleri arasında değerlendirilebilir. Aynı şekilde, özellikle kitle iletişim araçları, televizyon programları, okur-yazarlık oranının artması vb. unsurların etkisiyle, İstanbul ağzı da büyük oranda diğer ağızları etkilemektedir.

Dil etkileşimi farklı dillerle aynı anda, birden fazla yönde gerçekleşebilir (c). Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkçe; Arapça, Farsça ve Balkan dilleri ile etkileşime girmiş, Arapça ve Farsça karşısında daha çok etkilenen dil durumunda kalmış, fakat Balkan dillerini etkilemiş, yani etkileyen dil konumunda olmuştur. Bugün Boşnakça, Sırpça gibi Balkan dillerinin söz varlığında pek çok Türkçe ya da Türkçe aracılığıyla kopyalanmış Arapça ve Farsça sözcük bulunmaktadır. Bu sözcükler genellikle ad niteliğindedir, fakat eylemlere, zarflara

ve bağlaçlara rastlamak da mümkündür. Bunların yanı sıra, birkaç Türkçe çekim ve türetim unsuru da Balkan dillerine kopyalanmış ve bu ekler belirli seviyede üretimsellik kazanmıştır (Thomason 2001: 108). Bu bilgi, dil etkileşiminde yön ve taraf unsurlarının karmaşık yapısının ortaya konulması açısından oldukça önemlidir.

Dil etkileşiminin bir diğer yönü ise, aracı dillerle ilgilidir. Bu diller, birbirinden uzakta bulunan ve normal şartlar altında etkileşime girmesi mümkün görünmeyen diller arasında etkileşime yol açan baskın diller ya da kültür dilleri durumundadırlar. Balkan dillerine Türkçe üzerinden kopyalanan Arapça ve Farsça sözcükler göz önünde bulundurulursa, Türkçe, bu açıdan bir aracı dil olarak değerlendirilebilir. Ayrıca *yoğurt*, *kahve* vb. uluslararası kültür sözcüklerinin dünya dilleri arasında aktarılmasını sağlayan diller de geçici aracı diller olarak tanımlanabilir.

2. Sonuçları Açısından Dil Etkileşiminin Türleri ve Boyutları

Dil etkileşimi, çeşitli dilbilimsel boyutlarda gerçekleşebilir. Etkileşim, sadece söz varlığı boyutunda yapılan kopyalamalarla sınırlı kalabileceği gibi, etkilenen dilin tamamen değişmesi ve bambaşka, yeni bir dilin ortaya çıkmasına da neden olabilir. Bu hususta Winford (2003: 11), sonuçları açısından dil etkileşimi türlerini daha kapsayıcı olarak üç başlık altında inceler: (1) dilin korunması durumu (language maintenance), (2) dil değiştirimi durumu (language shift) ve (3) yeni bir etkileşim dili oluşması durumu (creation of a new contact language). İlkinde, etkilenen dil mevcut görünümünü, yani ses dizgesini, biçimbilgisel özelliklerini, sözdizimi yapısını ve temel söz varlığını korur, fakat etkileyen (verici, kaynak) dilden çeşitli boyutlarda kopyalamalar yapar ve yeni unsurların eklenmesiyle küçük çapta değişime uğrar. İkincisinde, etkilenen dilin konuşurları, kendi yerel dillerini terk edip tamamen etkileyen dili kullanmaya başlar. Üçüncüsünde ise, etkileyen dilin baskın özellikleri etrafında, etkilenen yerel dilin yapısının ileri derecede değişmesi sonucunda ortaya yeni dil ya da diller (krş. pidgin ve kreol dilleri) çıkar (Winford 2003: 11-22). Thomason, son iki durumu dil ölümü ile ilişkilendirir, yani, dil değiştirimi ya da yeni bir dilin ortaya çıkması, daha önce konuşulan dilin ölmesi (dil ölmü=language death) anlamına gelir (2001: 12). Türk dilleri, etkileşim özellikleri açısından genellikle birinci türe dahildir; fakat örneğin Osmanlı Türkçesi ya da Osmanlıca olarak tanımlanan tarihi dönemde, belirli durumlarda, esas yapı Türkçe olmak üzere Arapça ve Farsça unsurların daha fazla yer aldığı karma bir dilin ortaya çıktığı da söylenebilir. Veysi'nin *Dürretü't-Tâc fi Sîreti Sâhibi'l-Mi'râc* adlı mensur eserindeki şu cümlede, bu durum daha iyi anlaşılacaktır:

Te'affün-i hevâ-yı şî'âb ve harâret-i rîk-i Batha'dan gül-i nev-bahâr-ı ömr-i nâzenin olan etfâl-i nâz-perver ve hurd-sâli hevâ-zede-i sumûm-ı helâk olmaktan sakınırlardı.

Cümlede sekizi Arapça, sekizi Farsça ve üçü de Türkçe olmak üzere toplam on dokuz sözcük bulunmaktadır. (Buran 2006: 24). Cümle öğelerinin dizilimi (Ö > N > Y), eylem tümceleri ve son ekler göz önünde bulundurulduğunda Türkçe olan bu cümle, söz varlığı ve ögesel sözdizimi özellikleri açısından Türkçe olarak değerlendirilemez.

Etkileşimin boyutları noktasında Johanson, *kod kopyalama* teorisinde, kopyalama türlerini genel olarak üç başlık altında inceler: (a) genel kopyalar, (b) seçilmiş kopyalar ve (c) karışık kopyalar. Genel kopyalarda, etkileyen dile ait bir örnek, bütün yapısal (ses, bitişme, anlam ve sıklık) özellikleriyle beraber etkilenen dile kopyalanır. Seçilmiş kopyalarda kopyalanan, yapısal özelliklerin tamamı değil, sadece belirli bir kısmıdır. Karışık kopyalarda ise seçilmiş kopyalara sahip genel kopyalar göze çarpar (2007). Ayrıca Johanson, sözlüksel olmayan yapı özelliklerinin ya hiç ödünçlenemez¹ ya da son derece zor ödünçlenebilir olduğuna veya iki dil arasında ortaya çıkacak etkileşimlerin yapısal benzerlik ön şartını gerektirdiğine dair görüşlere (bk. Weinreich 1953) karşı çıkar (2007: 13).

Winford'un, Thomason ve Kaufman'dan (1988: 74) sadeleştirerek aktardığı "ödünçleme skalası", dil etkileşiminin derecelerini ve boyutlarını net olarak ortaya koyması açısından önemlidir:

Aşama	Özellikler
1 Sıradan etkileşim	Sadece söz varlığı alanında ödünçleme
2 Hafif yoğunlukta etkileşim	Hafif yoğunlukta yapı ödünçleme; bağlaçlar ve zarf parçacıkları
3 Daha yoğun etkileşim	Kısmen daha fazla yapı ödünçleme; edatlar, yapım ekleri
4 Güçlü kültürel baskı	Orta seviyede yapı ödünçleme; görece az tipolojik değişime yol açan yapı özellikleri
5 Çok güçlü kültürel baskı	Şiddetli yapı ödünçleme; önemli tipolojik bozulmaya yol açan yapı özellikleri

Winford (2003: 30)

Bu tabloya göre, dil etkileşiminin boyutlarını Türkçenin diğer dillerle olan etkileşimi kapsamında, şu şekilde gruplandırmak ve açıklamak mümkündür:

2.1. Söz Varlığı Boyutu

Dil etkileşiminin en yaygın sonuçları söz varlığı boyutunda görülmektedir. Bu sonuçlar, çoğunlukla yeni bir kültür dairesine giriş, din değiştirme ya da ticaret gibi toplumun genelini ilgilendiren olaylar sonucunda gelişir. Yukarıda da değinildiği üzere, Türklerin İslamiyet'i benimsemesinden sonra, İslamiyet ile ilgili kavram ve olguları dilde karşılama ve İslamiyet'i daha iyi öğrenme/öğretme noktasında Türkçe, Arapça ile son derece yoğun bir etkileşime girmiş ve Arapçadan Türkçeye çok sayıda sözcük kopyalanmıştır. Benzer olarak, Türklerin Anadolu'ya ve civarlarına yerleşmelerinin ardından, buradaki mevcut kültür dairesine dahil olmaları, çeviri faaliyetleri ve Fars edebiyat geleneğinin etkisi gibi nedenler sonucunda Türkçeye Farsçadan pek çok sözcük kopyalanmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise, Fransa ile olan siyasi ve kültürel temasların da etkisiyle Türk şair ve yazarları Fransız

¹ Johanson, *ödünçleme* teriminin yanlış anlamalara neden olduğunu, dil ilişkilerinde hiçbir şeyin gerçekten ödünç alınmış olmayacağını ifade eder ve bunun yerine *kopyalama* teriminin daha uygun olacağını belirtir (2007: 28-29).

edebiyatından ve dolayısıyla Fransızcadan hayli etkilenmiş, bu dile ait pek çok sözcük Türkçeye kopyalanmıştır. Rusya ya da Çin coğrafyası içerisinde de durum farklı değildir. Bu coğrafyalar içerisinde konuşulan Türk dillerinin tamamı başta söz varlığı boyutu olmak üzere çeşitli boyutlarda Rusçadan ve Çince'den etkilenmişlerdir.

Söz varlığı boyutunda yapılan kopyalamalar, genellikle, yeni veya yabancı kavramları karşılayan göstergelerin alıcı dilde mevcut olmamasından, yani, kavram karşılama ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bir diğer ifadeyle, belirli bir "sözcüksel boşluk"u (lexical gap) doldurmak için sözcük kopyalanması yoluna başvurulur. Bu açıdan, temel sözcüklerin kopyalanması sıkça karşılaşılan bir durum değildir; kopyalanan unsurlar, daha çok, daha önce dilde var olmayan kavramların göstergeleri durumundadır. Bunun yanı sıra, 'prestij'li addedilen dillerden, belirli ortamlarda ve bağlamlarda, gelişigüzel ve keyfi sözcük kopyalamaları yapılabilir. Bu şekilde, sözcük kopyalamalarının ve kopyalanan sözcüklerin yaygın kullanım alanı bulmalarının sadece "ihtiyaç" çerçevesinde değil, bunun ötesinde nedenlerle ortaya çıktığına ilk değinen Haugen (1953) olmuştur. Weinreich (1968) ise, söz varlığı boyutunda yapılan kopyalama ('ödüncleme') nedenlerinden birincisinin ve en önemlisinin 'prestij' olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, iki dilden biri diğerine göre daha saygın bir konumda ise, dil konuşurları, sosyal statünün bir göstergesi olduğuna inanarak, saygın dilden çok sayıda sözcük kullanacaklardır (Weinreich 1968). Daha çok toplumdilbilimin konusuna giren bu durum, Türkçe açısından günümüzde daha çok İngilizceyle sınırlıdır.

Söz varlığı boyutunda, kaynak dilden hedef dile kopyalanan sözcüklerin ses, biçim ve anlam özellikleri aynen korunabileceği gibi (a), bu sözcükler anılan özellikler bakımından tümüyle ya da belirli bir ölçüde yerlileşebilir (b). Bu iki durumun örnekleri şöyledir:

- (a) *part time, fast food, online, printer, global, partner, cv, bell boy* vb.
- (b) *zeytin* (< Ar. *zaytūn*), *çeyrek* (< Far. *çehar yek*), *miting* (< İng. *meeting*) vb.

Günümüzde, dil etkileşimlerinin söz varlığı boyutu daha da öne çıkmış durumdadır. Yeni bir buluşu, ürünü ya da kavramı adlandırmada kullanılan sözcükler, geniş kitlelere hitap eden internet ve televizyon gibi iletişim araçları yoluyla, dakikalar içerisinde çok sayıda insana ulaşabilmektedir. Kimi diller yeni sözcükleri anında benimseyip söz varlıklarına dahil ederken, kimi diller ise ilgili sözcükleri yerlileştirip kullanmakta, diğer bir grup ise ilgili kavramı karşılayan yeni sözcükleri kendi içerisinde üretmektedir. Örneğin *hack, full, mail, chat, link* gibi bilgisayar terminolojisine ait sözcükler, Türkçeye ve pek çok dile, daha çok İnternet aracılığıyla kopyalanmıştır ve (a) kategorisinde mevcut durumlarını ve niteliklerini korumaktadır.

2.2. Anlam Boyutu

Etkileşim durumunda olan diller arasında anlam aktarımları (anlam ödünclemesi, anlam kopyalaması; semantic borrowing, semantic loan) ortaya çıkabilir. Bu aktarımlar, alıcı dilde mevcut olmayan bir kavramı ya da ifadeyi karşılamak

amacıyla, verici dilde bu kavram/ifadeyi karşılayan sözcüklerin, sözcük gruplarının ya da deyimlerin ifade ettiği anlamların bire bir olarak alıcı dilde karşılık gelen sözcüklerle ifade edilmesi şeklinde ortaya çıkar ve alıcı dilde var olan bir göstergenin yeni bir anlam kazanmasıyla sonuçlanır. Bu duruma bilinen bir örnek olarak, temel anlamı 'ışık yayan gök cismi' olan *yıldız* sözcüğünün, İngilizce yan anlamı 'sinema, müzik vb. alanlarda tanınan başarılı ve ünlü kişi' olan *star* sözcüğüne öykünme yoluyla aynı anlamı kazanması verilebilir. Anlam aktarımları her zaman tutarlı bir biçimde, kavramları bire bir tanımlamayabilir. Buna en iyi örnek, İng. *high school* 'lise' sözcük grubunun Türkçede 'üst düzeyde uygulayıcı meslek elemanı yetiştiren yükseköğretim kurumu, akademi' anlamıyla, bire bir olarak *yüksekokul* şeklinde aktarılmasıdır. Bunların yanı sıra, *ödev hazırla-* eyleminin İng. *to do homework* 'ödev yapmak' yapısının etkisiyle *ödev yap-* şeklinde kullanılmaya başlanması gibi durumlar, yarı anlam aktarımları etrafında değerlendirilmelidir. *Yap-* eyleminin *manita yap-*, *düşük yap-* gibi belirsiz bağlamlarda kullanılması da, yine anlam aktarımlarının konusu durumundadır.

Diller arasındaki bazı anlam benzerlikleri, rastlantı ya da tarihsel ilişkilerin sonucunda ortaya çıkmış olabileceği gibi, ortak düşünüş ve değerlendirmelerin, gezgin kavramların ya da buluşların sonucu da olabilir: *taş kalpli* (krş. Far. *seng-dil*, İng. *stony hearted*) ya da *adem elması* (krş. İng. *Adam's apple*, Lat. *pomum Adami*) gibi (Eker 2010: 199).

2.3. Biçimbilgisi Boyutu

Thomason, Meillet 1921'e dayanarak, dilbilgisel biçim öğelerinin ancak etkileyen dil ile etkilenen dilin yapılarının çok benzer olması durumunda kopyalanabileceğini belirtmiştir (2001: 63). Buna rağmen Muysken, "ödünclenebilirlik hiyerarşisi" adını verdiği şemasında, diller arası etkileşimlerde, verici dilden alıcı dile en kolay kopyalanan unsurların adlar ve sıfatlar olduğunu; fakat edat, bağlaç, ek gibi dilbilgisel biçim öğelerinin de çok yoğun etkileşim durumlarında kopyalanabildiğini ifade etmiştir. Bu durumda, özellikle pidgin ve kreol dilleri de göz önünde bulundurulduğunda, Meillet'nin görüşlerinin gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkacaktır.

Muysken'e göre biçimbilgisel kopyalanabilirlik seyri şu şekildedir:

adlar > sıfatlar > eylemler > ön çekim edatları > bağımlı bağlaçlar > miktar belirticiler > niteleyiciler > bağımsız zamirler > klitik zamirleri > yan tümce bağlaçları (1981).

Buna göre, çekim ve türetim öğeleri gibi biçimbilgisel unsurların kopyalanabilmesinin ön şartı yoğun söz varlığı kopyalamasıdır. Adların ve sıfatların en kolay kopyalanan unsurlar olmasının nedeni, çekim ve türetim öğelerinin aksine, bağımsız bir şekilde, bir bağlamla bütünleşme zorunlulukları olmadan kullanılabilmesidir. Ayrıca, dillerin yeni kavramları adlandırmak için daha çok bağımsız anlamlı biçimbirimlere ihtiyaç duyması, çekim ve türetim öğelerinin zaten dilin ihtiyaçlarını karşılamada yeterli durumda olması, neden sözcükbirimlerin daha çok kopyalandığını açıklamaktadır.

Dil etkileşimlerinde sözcükbirimlerle beraber eklerin de kopyalanması; alıcı dilde bu yabancı eklerin işlevlerinin çözümlenebilir nitelikte olması ve ilgili eklerle kurulu başka yapıların da kopyalanmış durumda bulunması, örneksemeyle beraber, ilgili eklerle yeni yapılar kurulabilmesine, dolayısıyla ekin üretimsel (işlek) hâle gelmesine, hatta ekin sözcükselleşmesine neden olabilir: Fr. *realizm*, *fanatizm* gibi sözcüklere örnekseme yoluyla oluşturulan Tü. *Kemalizm*, *Türkizm*, *memurizm* gibi yapılar ya da "Ansiklopedik **İzm**'ler Sözlüğü" gibi. Benzer olarak, Arapça çokluk eki *+āt* da Tü. *gidiş-at* örneğinde olduğu üzere, işlev değişimine uğrayarak Türkçeye kopyalanmıştır. Bazen verici dildeki görevli biçimbirimlerin işlevi göz ardı edilebilir: Ar. *inşa-at*, *beyan-at*, *izah-at* vb.

Göçmen dillerinde, örneğin Hollanda'da konuşulan Türkçede, Felemenkçenin etkisiyle *op oog gözlik var* 'gözünde gözlük var' (Backus 1989: 66) şeklinde yapılar ortaya çıkabilir ve Fel. *op* 'üzerinde' gibi görevli biçimbirimler aynen kopyalanabilir. Bu, ruh dilbilimi kapsamında araştırılması gereken ve iki dilli ortamlarda dil etkileşiminin boyutlarını gösteren önemli bir durumdur. Slav dillerinin yoğun etkisi altında bulunan Türk dillerinden biri durumundaki Karaimcede ise, *-ka*, *-çA* gibi Türkçe olmayan ve Türkçede bir kategori oluşturmayan cinsiyeti ifade eden birtakım ekler işletilmektedir: *haver* 'arkadaş', *haver-ka* 'bayan arkadaş' ya da *jubij* 'koca', *jubijçia* 'ev hanımı' gibi (Csató 2012: 37).

2.4. Sesbilgisi Boyutu

Sapir'e göre yabancı sözcüklerin ödünçlenmesi, beraberinde her zaman sesbilgisel değişimleri de getirir ve yerli dilin ses özelliklerine uymayan birtakım fonetik unsurlar ya da telaffuz özellikleri ortaya çıkarır (1921: 197).

Başka dil ya da dillerle yoğun etkileşim hâlinde olan bir dil, bu dil(ler)den söz varlığı boyutunda yaptığı çok sayıda kopyalamayla beraber, bu kopyalamaların yoğunluğuna bağlı olarak sesbilgisi boyutunda kopyalamalar da yapabilir. Bu boyutta kopyalama yapılabilmesinin ön şartı, yoğun söz varlığı ve belki de biçimbilgisi kopyalamalarıdır. Kopyalanan sözcükbirimlerle beraber bu birimlerin anlam ayırt edici sesbirimleri de kopyalanır. Alt sesbirim (alofon) durumundaki bir ses, sesbirim (fonem) hâlini alabilir.

Sesbilgisi boyutunda önemli olan nokta, sesbirimsel boşluklardır. Bu boşluklar ise, verici dilde mevcut olan bir sesin alıcı dilde mevcut olmayışıyla ortaya çıkar. Verici dilden yapılan sözcüksel bir kopyalamada, alıcı dilde mevcut olmayan bir sesin bulunması, bu sesin alıcı dilin ses dizgesine yerleşimine sebep olabilir. Türkçenin özgün ses dizgesinde bulunmayan /j/ sesbirimi, ilk başta İran dillerinden (krş. *üjik* 'hece', *ajun* 'dünya' vd.), daha sonraki dönemlerde ise Fransızca gibi Batı dillerinden yapılan sözcük kopyalamaları (krş. *jandarma*, *ruj* vd.) ile Türkçenin karma ses dizgesindeki ve alfabesindeki yerini almıştır.

Sesbirim kopyalamaları, bazı durumlarda özgün sesbirimlerin niteliğini değiştirebilir. Batı dillerindeki *Alp* (*Dağları*) adının etkisiyle Türkçe *alp* (artdamaksıl /l/ ile) 'kahraman' sözcüğü ve bu sözcükten türeyen *Alper* adı

öndamaksıl /l/ ile telaffuz edilmeye başlanmıştır. Ar. جامع *cāmi* sözcüğü ise Türkçeye özgün telaffuzu korunarak kopyalanmıştır ve *cam-i* yapısında, Arapça /ع/ın seslik izleri ortaya çıkmaktadır. Yine Arapçadan kopyalanan ساعة *sāat* sözcüğünde, *saat-ler'*de olduğu üzere, öndamaksıl ünsüze sahip özgün biçim korunmaktadır.

Türkçe, her zaman alıcı dil konumunda olmamış, özellikle Anadolu coğrafyasında konuşulan farklı diller üzerinde, sık sık verici dil konumunda bulunmuştur. Örneğin Küçük Asya Yunancasını, başta söz varlığı olmak üzere pek çok boyutta etkilemiş; bu dilde sesbilgisi boyutunda, ünlü uyumu gibi Türkçeye özgü ses özellikleri görülmeye başlanmıştır (Thomason 2001: 74).

Johanson, Türkçeye yapılmış genel kopyalarda, sesbirimler açısından orijinal biçimler ile kopyaları arasında belirgin farklar olduğunu ifade etmekte ve Türkçeye (çoğunlukla Farsça üzerinden) kopyalanmış Arapça sözcüklerdeki [h], [h] ve [h]nin Türkçe [h] ile karşılanmasını bu duruma örnek olarak vermektedir (2007: 76). Bunun yanı sıra, Arapça ile Türkçe arasındaki yoğun etkileşimler sonucunda, Arapçada bulunan, fakat Türkçede bulunmayan anlam ayırt edici nitelikteki seslerin Türkçenin ses dizgesini etkilemesi beklenirdi. Oysa bu duruma bağlı olarak, Türkçenin ses dizgesinde Arapça etkisi görülmemektedir. Bu örnekler, bir bakıma Türkçe açısından, sesbilgisi boyutundaki etkileşimin sınırını ortaya koymaktadır.

Dil etkileşimleri sonucunda vurgu, ezgi, tonlama, durak gibi parçalar üstü sesbirimler de değişebilir. Duraklama biçimleri (hesitation forms) Türkçe konuşurları için genellikle /ɪ:/ sesine benzerdir, fakat bu duraklama biçimi, İngilizce başta olmak üzere diğer baskın dillerin etkisiyle /aɪm:/ ya da /ɪ:m:/ gibi bir ses birliğine dönüşebilir. Aynı şekilde, /oyç/, /va:v/ gibi acı veya şaşkınlık bildiren ünlemlerin kullanımı da, dil etkileşimleri sonucunda, özellikle iki dilli kimselerde görülebilir.

2.5. Sözdizimi Boyutu

Değişime karşı en dayanıklı dil mekanizması, muhtemelen sözdizimidir. Dil etkileşimlerinin, başta tümce yapısı olmak üzere sözdizimi boyutunda değişimler ortaya çıkarmasının ön şartı, diğer boyutlarda etkileşim ve değişimlerin başlamış ve belli bir seviyeye ulaşmış olmasıdır (Longobardi 2001: 278). Thomason ve Kaufman'a göre yapısal unsurların kopyalanması için gereken en temel ölçüt, iki dilli bir konuşur grubunun varlığıdır (1988: 66). Hawkins'e göre ise, anlık sözdizimi bozulması (diğer bir ifadeyle ve en temel anlamıyla devrik tümce kullanımı) ile etkileşim sebebiyle oluşan sözdizimi özelliklerinin bozulması noktasında bir ayrım yapmak da gereklidir (1990).

Sözdizimi yapısının değişimi, dil etkileşiminin son safhasına işaret eder ve ancak çok yoğun etkileşimler durumunda ortaya çıkar. Bunun yanı sıra, doğuştan iki dillilikle beraber, prestijli kabul edilen baskın dilin daha sık kullanılması sonucunda da bu durum görülebilir. Kazakçada, Rusçanın etkisiyle gelişen *miñ toğız jüz toqsan toğızınşı jil* (krş. Rus. *tyıyaçi devyatsot devyanosta devyatıy god*) 'bin dokuz yüz

doksan dokuzuncu yıl=bin dokuz yüz doksan dokuz yılı' gibi yapılar, bu durumun açık bir örneğidir (Karaca 2010: 1204)

Bir dilin, kendisinden daha baskın başka bir dil karşısında göçmen dili konumunda kalması da yoğun etkileşime yol açar ve bu durum, doğal olarak zayıf durumdaki dilin sözdizimini de etkiler. Hollanda'daki göçmen Türkçesinde bulunan "Buradaki Posofllara sorsan eviniz nerde diye, **hepsi der Bursa.**" gibi örneklerden de anlaşılacağı üzere, sözdizimi etkilenmesi, cümle öğelerinin sıralanışını dahi değiştirebilir (Ö -> N -> Y sırasından Ö -> Y -> N sırasına geçiş; Doğruöz ve Backus 2007: 198-199). Yine Hollanda göçmen Türkçesinde "Öyle diziler çok seviyorum." örneğindeki belirtme durumu eksikliği gibi sözdizimi bozulmaları da, yoğun etkileşimler sonucunda ortaya çıkabilmektedir (Doğruöz ve Backus 2009: 47).

Thomason, bir Ural dili olan ve etrafı Norveççe, İsveççe ya da Rusça gibi Hint-Avrupa dilleriyle çevrili durumdaki Fincenin Ö -> N -> Y şeklindeki sözdizimi sırasının, bu komşu dillerin etkisiyle Ö -> Y -> N'ye değiştiğini belirtmektedir (2001: 11). Bu örnek, dil etkileşimlerinde coğrafyanın önemini göstermesi açısından da kayda değerdir.

Doğrudan sözdizimine yönelik etkilenme, bazı sözcükbirimsel unsurların ve bu unsurlarla birlikte kullanıldığı bağlamların da kopyalanması sonucunda görülür ve yukarıda değinildiği gibi, iki dillilik durumu bu hususta daha fazla önem arz etmektedir (Heath 1984: 367-368).

Dillerin sözdizimini etkileyen unsurlardan bir diğeri, çeviri faaliyetleridir. Örneğin, yabancı dillerden Türkçeye yapılan çevirilerde, özellikle Farsça *ki* bağlacının kullanımı, Türkçenin sözdizimi yapısına aykırı olmasına rağmen sıkça karşılaşılan bir husustur. Bir bakıma yerleşmiş olan *ki* bağlacı, Türkçeye yapılan çevirilerde verici dilin sözdizimi yapısının alıcı dile aktarılması anlamına gelmektedir. *ki*'nin kullanımı, Makedonya'da konuşulan Kumanova Türkçesi varyantında dahi sözdizimini etkilemiş durumdadır: "Tıkayim teknenin deligini ki dolsun tekne su ilen." (Eckmann 1962: 130) gibi.

Dil etkileşiminin sözdizimine olan etkisi, özellikle Slav dillerinin yoğun baskısı altında kalan günümüz Türk dillerinden Karaimce ve Gagauzcada daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır: Kar. "Ullu hazzan jazar èdi jomaçlar ulanlar üçiuñ" '=Yüce kantor çocuklar için hikayeler yazardı' (Csató 2012: 41) ya da Gag. "Var tarihçiler ani sülerler üç bin kişi gelmiş." '=Üç bin kişinin geldiğini söyleyen tarihçiler vardır' (Ulutaş 2000: 167)

Sözdizimi boyutundaki dil etkileşimlerini, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen başka dillerin konuşurlarında daha net bir biçimde gözlemlemek mümkündür: "Ben bilmiyor bunu." gibi. Bu durum, Türkçeyi konuşan kişinin kendi ana dilindeki sözdizimi sırasıyla ilgili olabileceği gibi, Türkçe bilgi seviyesiyle de bağlantılıdır.

3. Ses-Anlam Eşlemesi

Belirtildiği üzere, dil etkileşimlerinin sonuçları ilk başta ve daha yoğun olarak söz varlığı boyutunda görülmektedir. Bir dilde, dil konuşurlarınca "yeni"

durumunda olan bir kavram için herhangi bir gösterge bulunmaması, onları bu kavramı ifade edecek göstergeyi bulmaya ya da üretmeye zorlar. Bunun yanı sıra, Cumhuriyet dönemi Türkçesinin gelişme aşamalarında da görüleceği üzere, dili sadeleştirme/özleştirme hareketlerinde, yabancı dillerden kopyalanmış mevcut sözlüksel unsurları yerli sözlüksel unsurlarla değiştirme eğilimi başlayabilir ve bu da, ana dildeki unsurlar aracılığıyla yeni göstergelerin üretilmesi ihtiyacını doğurur. Dolayısıyla, nedeni ne olursa olsun, dildeki sözlüksel boşlukları doldurmak ya da yabancı söz varlığı etkisini azaltmak/ortadan kaldırmak için ekleme, birleştirme, harmanlama gibi sözcük yapım yöntemlerine başvurulur ve yeni sözcükler (neolojizmler) türetilir. Ses-anlam eşlemesi (phono-semantic matching) ise, bugüne kadar üzerinde yeterince durulmamış, dil etkileşimine bağlı olarak ortaya çıkan ve bir bakıma hem yabancı hem de yerli unsurların işletildiği sözcük türetim yöntemlerinden biridir.

Ses-anlam eşlemesi en genel tanımıyla, dildeki sözlüksel boşlukların, yabancı/etkileyen dildeki sözcüklerin yerli dildeki hem anlam hem de sesçe benzerleriyle örtüştürülmesi yoluyla doldurulması ve bu yolla sözcük türetilerek, kavram karşılanması durumudur. Diğer bir ifadeyle, verici dildeki bir sözlüksel öge, alıcı dile hem ses hem de anlam özellikleriyle kopyalanır ve ortaya yeni bir sözcükbirim çıkar, fakat bu yeni öge yerli unsurlardan oluştuğu ve yerli dilin ses yapısına da uygunluk gösterdiği için yabancılığı hissedilmez. Ayrıca, yerli dilin kendi dilbilgisel özellikleriyle oluşturulmuş olma izlenimi de uyandırır.

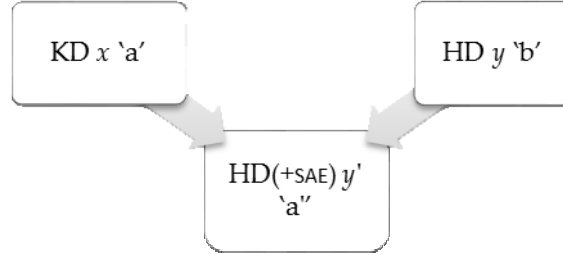
3.1. Ses-Anlam Eşlemelerinin Yapısı ve Oluşum Özellikleri

Ses-anlam eşlemeleri, esasında örneksime ya da çağrıştırmaya sonucunda ortaya çıkarılır ve ön şart, etkileyen dildeki sözlüksel ögenin yerli dildeki sözlüksel ya da biçimbilgisel öğelerle hem ses hem de anlam açısından örtüştürülebilir benzerlikte olmasıdır. Geri planda bir anlam kopyalaması söz konusudur, fakat kopyalanan anlam, hedef dildeki mevcut sözcükbirimlerle bütünleştirilmiş durumdadır. Dolayısıyla, diğer bir ifadeyle anlamın, sesçe benzer yerel biçimlerle dile uyarlanması söz konusudur.

Bu kopyalama türü, dilbilimsel kopyalamaları inceleme konusu eden çalışmalarda hemen hemen hiç ele alınmamış ya da detaylarıyla incelenmemiştir (bk. Zuckermann 2003: 5). Ses-anlam eşlemelerini ilk kez detaylıca ele alan Zuckermann (2000) olmuş ve İbranice, Türkçe, Çince, Japonca ile İzlandacadaki örneklerini ortaya koymuştur (2003; Sapir ve Zuckermann 2008). Zuckermann'a göre (2003) dilbilim kopyalamalarına dair geleneksel sınıflandırmalar, bu kopyaları iki başlık altında değerlendirmektedir: (a) yerlileştirme, (b) yapı aktarımı. Oysa ses-anlam eşlemelerinde hem yerlileştirme ve hem de yapı aktarımı aynı anda ortaya çıkmaktadır (Zuckermann 2003: 1). Diğer bir ifadeyle, hem yabancı hem de yerli unsurlar işletilerek yeni sözcük oluşturumu sağlanmaktadır. Bu ise, yabancı sözcüğe ses ve anlam örneksimesi yoluyla ortaya çıkmaktadır.

Sapir ve Zuckermann'a göre ses-anlam eşlemesinin oluşum özellikleri şöyle gösterilebilir (2008: 28):

DİL ETKİLEŞİMİ BAĞLAMINDA SES-ANLAM EŞLEMESİ VE TÜRKÇEDEKİ ÖRNEKLERİ

y, fonetik açıdan x'e benzerdir.
b, anlam açısından a'ya benzerdir.
y', y'den kaynaklanmıştır.
a', a'dan kaynaklanmıştır.

3. şema

Buna göre Fr. *bulletin* 'haber ve bilgi aktaran yazı, rapor' ile Tü. *belleten* 'bilim kurumlarının çalışmaları ile ilgili yazı ve haberlerin yayımlandığı dergi' arasındaki ilişki, ses-anlam eşlemesine göre şu şekilde gösterilebilir:

4. şema

Zuckermann, ses-anlam eşlemelerinin daha çok (1) İbranice ya da Cumhuriyet dönemi Türkçesi gibi yeniden kurulmuş/önemli özleştirme aşamalarından geçmiş ya da (2) Çince, Japonca gibi 'fono-logografik' yazı kullanan dillerde görüldüğünü belirtmiş olsa da (2003: 5), aynı yazısının ilerleyen bölümlerinde (3) azınlık dillerini (2003: 21) ve daha sonraki yazılarında (Sapir ve Zuckermann 2008), İzlanda dili gibi yoğun etkileşim hâlinde bulunan dilleri de gruplandırmaya dahil etmiştir.

Ses-anlam eşlemeleri, *belleten* örneğinde olduğu üzere çözümlenebilir, yani şeffaf nitelikte bulunabilecekleri gibi, çözümlenemez (mat) bir görünüm de arz edebilirler. Örneğin İng. *leader* sözcüğüne örnekseme yoluyla oluşturulan kısmi

ses-anlam eşlemesi *ön+de-r*, içerisinde bulunan *+de-r* eki dolayısıyla eşzamanlı olarak, bir bakıma çözümlenemez durumdadır.²

Ses-anlam eşlemelerini yapı özellikleri bakımından (a) tam eşleme, (b) kısmi eşleme olarak ikiye ayırmak mümkündür. Tam eşlemelerde, verici dildeki sözlüksel unsurun yapı bütünlüğü ve söyleyişi eksiksizce ya da genel bütünlüğü bozulmadan alıcı dildeki unsurlarla örtüştürülür: Fr. *école* > Tü. *okul*, *bulletin* > *belleten* gibi. Kısmi eşlemelerde ise, verici dildeki yapının sadece bir kısmı örneksenirken, diğer kısmı söyleyiş ve yapı açısından farklılık gösterebilir (fakat anlamca örtüşme mümkündür): İng. *leader* > Tü. *önder*, Fr. *patri/matriarcal* > Tü. *ata/anaerkil* gibi.

3.2. Ses-Anlam Eşlemesinin Nedenleri

Zuckermann'a göre, yabancı unsurlara karşılık yerli unsurları tercih eden dilde, özleştirmecilik bakış açısıyla, sözlüksel boşlukları doldurmak ya da yabancı unsurların yerine yerli unsurları işletmek için şu üç nedenden dolayı ses-anlam eşlemesi ortaya çıkar:

1. Geleceğin yerli dil konuşurları için dildeki yabancı unsurların etkisini saklama,
2. Özleştirme yanlıları için, artık kullanılmayan yerli dil unsurlarını (kökler, ekler vs.) tekrar kullanılabilir hâle getirme ve bu sayede yerli unsurları yabancı unsurlara yeğleme,
3. Dil öğrenirleri için ilk öğrenmeyi (öğrenmenin ilk aşamalarını) kolaylaştırma (2003: 15).

Türkiye'de, Türkçenin özleştirilmesi ve başta Arapça ile Farsça olmak üzere, yabancı dillerin etkisinden kurtarılması çalışmalarında, en önemli boyutu söz varlığı oluşturmuş ve söz varlığındaki yabancı öğelerin yerine Türkçe karşılıklarını kullanma noktasında en önemli kaynak ise, Türk dilinin tarihi dönemleri ve ardından çağdaş Türk dilleri olmuştur. Türkçenin tarihi dönemlerinde kullanılan, fakat unutulmuş durumdaki işlek olmayan ek ve kökleri tekrar canlandırma yoluyla birtakım sözcükler meydana getirilmiştir: *sav-cı* (< ET *sab*) gibi. Çağdaş Türk dillerinden Azerbaycan Türkçesi, Türkmençe ve Modern Uygurcada *sözlük*, Kazakçada *sözdik* ve Kırgızcada *sözdük* biçimlerinde kullanılan terim Türkiye Türkçesine de *sözlük* olarak kazandırılmıştır (Akalin 2010: 165). Bunun yanı sıra, kavramları yabancı dillerden, özellikle Fransızcadan almak, fakat Türkçe unsurlarla kaplamak suretiyle de sözlüksel boşlukları doldurmak yoluna başvurulmuştur. Ses-anlam eşlemeleri, bu durumun örnekleri arasındadır. Bunlardan bazıları gelenekselleşerek dilin söz varlığındaki yerini almış, fakat büyük kısmı dilde tutunamayarak unutulmuştur.

3.3. Halk Etimolojisi ve Ses-Anlam Eşlemesi

Dil konuşurları, yabancı dillerden kopyalananlar başta olmak üzere, kullandıkları sözcüklerin kısmen ya da tamamen (kendi dillerine göre) nedenli

² İşlekliliğini yitirmiş *+dA-* addan eylem yapım eki (krş. *ün-de-*, *gıcır-da-* vd.) ve *-(X)r* eylemden ad yapım eki (krş. *oku-r*, *ak-ar(su)*, *yaz-ar* vd.).

olduklarını düşünme eğilimindedirler ve bunların içerisinde, ilgili anlamı sağlayan yerli unsurları arayabilirler. Bu ise genellikle, ses benzerliklerinin mevcut olması durumunda, bu benzerliklerden yola çıkılarak, yabancı sözcüklerin yerli dildeki öğelerle analiziyle ve yeniden yorumlanmasıyla sonuçlanır. Yabancı dillerden kopyalanan biçimler, bu analiz ve yeniden yorumlama sonucunda, yerli biçimlerle değiştirilir. Bu yeni biçim ise dil konuşurlarınca benimsenip yaygınlık kazanabilir.

Halk etimolojilerinde ilk olarak ses, daha sonrasında anlam boyutu ön plandadır: Fr. *soubassement* 'altyapı, temel' ~ İng. *sub-basement* 'bodrum katı' > Tü. *su+basman(i)*; Fr. *pissoir* 'tuvaletlerde erkeklerin kullandığı, duvarla bütünleştirilmiş idrarlık' > Tü. *pis+su+var* ya da İng. *bull+dose* mec. 'ağır biçimde dövmek, vurmak' > *bulldoser* mec. 'vahşice vuran, döven' > *bulldozer* 'geniş bıçaklara sahip, toprağı şekillendirmeye yarayan yol makinesi' > *yoldüzer* 'yolu düzen araç' gibi. Ses-anlam eşlemelerinde de, halk etimolojilerinde olduğu üzere, ses-anlam benzerlikleri ve örtüşmeleri bulunmaktadır, fakat halk etimolojileri, farkında olmaksızın, bilinçsizce, doğal olarak ve kendiliğinden ortaya çıkan biçimlerken; ses-anlam eşlemeleri, belirli amaçlar dahilinde düzenlenen bilinçli oluşturmalarıdır ve yapaydır. Bunun yanı sıra, ses-anlam eşlemeleri, daha çok iki dilliler tarafından ve bundan da önemlisi, kendi ana dilinin dilbilgisi özelliklerinden haberdar olan kimselerce ortaya çıkarılır; fakat halk etimolojileri, dillerin yapısına dair bilgisi olmayan halk kitleleri tarafından bilinçsizce uydurulur.

3.4. Ses-Anlam Eşlemelerinin Dil İlişkileri İçerisindeki Yeri

İki dil arasında ses ve anlamca denk ya da benzer öğelerin varlığı, bu dil ve öğeler arasında şu ilişkilerden birinin ya da bir kısmının göstergesi olarak değerlendirilir:

1. İlgili iki dil ortak bir ana dilden türemiştir ve denk/benzer öğeler bu ana dilden kaynaklanmıştır: İng. *star* ~ İt. *stella* ~ Far. *setāre*; İng. *door* ~ Far. *dār* ~ Alm. *Tor* gibi.
2. İlgili iki dilden biri diğerinden etkilenmiş/türemiş pidgin ya da kreol dilidir ve denk/benzer öğeler bu durumdan kaynaklanmıştır: Tok Pisin pid. *olgeta* 'hep birlikte' < İng. *all together* 'hep birlikte' gibi.
3. Ses ve anlamca benzer ya da denk öğeler;
 - a. bir dilden diğerine yapıca ve anlamca olduğu gibi kopyalanmıştır: İng. *modem* > Tü. *modem*; Fr. *baron* > Tü. *baron* gibi.
 - b. bir dilden diğerine, yerleştirilerek kopyalanmıştır: Alm. *autobahn* > Tü. *otoban*; Far. *çehār + şenbe* > Tü. *çarşamba* gibi.
 - c. tamamen tesadüf sonucu ortaya çıkmıştır: Tü. *umut* ~ Fa. *ümīd*; Kor. *말*/mal/ 'dil, konuşma' ~ E.Nor. *mál* 'dil, konuşma' gibi.
 - d. gezgin ortak kültür sözcükleri grubuna dahildir: Tü. *yoğurt* ~ İng. *yoghurt* ~ Alm. *Jogurt* /yogurt/ gibi.

e. yansıma ya da bebek diline ait sözcüklerdir: Tü. *miyav(la-)* ~ Slo. *mijav* /miyav/ ~ Nor. *mjau* /miyav/ gibi.

Ses-anlam eşlemeleri, bu tablonun 3. maddesine bir alt madde olarak eklenmelidir, zira bu ilişki türünün örnekleri, tablodaki hiçbir maddeye bire bir uymamaktadır.

Bunun yanı sıra ses-anlam eşlemeleri, genellikle yan anlamları beraberinde getirir: Örneğin *okul* eşlemesi 'eğitim ve öğretimin yapıldığı mekan, mektep' anlamının yanı sıra 'fikir akımı' yan anlamını da bünyesinde barındırmaktadır. Aynı şekilde *belleten* eşlemesi 'haber ve duyuruların yayımlandığı dergi' anlamının yanında 'bir bilgiyi öğreten, belleten kişi ya da unsur' anlamına da sahiptir.

Doğallık/yapaylık ayrımı noktasında da ses-anlam eşlemeleri farklılık gösterir; zira akrabalık, tesadüf, yansıma, alışveriş gibi hususlar sonucu ortaya çıkan sözcükler ve ilişkiler doğal gelişmelerin bir sonucudur, fakat ses-anlam eşlemeleri yapay niteliktedir ve bilinçli oluşturmalar sonucunda dildeki yerini alır. Diğer bir ifadeyle, oluşum/oluşturma ayrımı söz konusudur.

3.5. Türkçedeki Ses-Anlam Eşlemesi Örnekleri

3.5.1. Yöntem, Metot ve Değerlendirme

Türkçede, "masa başı türetmeler" olarak da tanımlanan sözcüklerin bir kısmını oluşturan ses-anlam eşlemelerinin pek çoğu gelenekselleşip yaygın kullanım alanı bularak dilde tutunmuş, fakat bazıları kişisel tercihlerden öteye gidememiştir. Türkçedeki bütün ses-anlam eşlemelerini tespit etmek, bugüne kadar konuyla ilgili yayımlanmış çalışmaların tamamına, hatta yayımlanmamış taslak/karalama durumundaki belgelere, belki de kişisel notlara ya da hatıratlara ulaşmayı gerektirecektir. Dolayısıyla, bu çalışmanın niteliği göz önünde bulundurularak, ses-anlam eşlemelerinin tespiti için bazı sınırlandırmalara gidilmiştir. Öncelikle Türkiye Türkçesinin söz varlığına ait etimoloji sözlüklerinden ve yeni kelimeler (neolojizmler) üzerine yapılan araştırmalardan faydalanılmış, ayrıca dil tartışmalarının yoğun olarak yaşandığı dönemlerde kaleme alınan genel ya da özel nitelikte eleştiri/değerlendirme yazıları taranmıştır. Ses-anlam eşlemeleri büyük çoğunlukla, özleştirme/sadeleştirme hareketlerinin revaçta olduğu, Türk Dil Kurumunun (ilk adıyla Türk Dili Tetkik Cemiyetinin) kuruluş yılı olan 1932 ile Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna bağlandığı 1983 yılları arasına tarihlendirilebilecek dönemde oluşturulmuştur. Eşlemelerin bu dönemden önce var olup olmadığının kontrolü içinse Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*'si ile W. Redhouse'un *Turkish and English Lexicon* adlı çalışmasından faydalanılmıştır. Eşlemelerin bu sözlüklerde yer alması durumunda ise gerekli açıklamalar yapılarak, yeni görüşler ileri sürülmeye çalışılmıştır.

Türkçedeki ses-anlam eşlemesi örnekleri, ilk olarak gelenekselleşen ve gelenekselleşemeyen olmak üzere iki başlık altında toplanmış, daha sonrasında, kaynak dillerine göre alfabetik olarak sıralanarak, her madde altında gerekli açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalarda ise, taranan sözlüklerde ve diğer çalışmalarda, ilgili sözcük üzerine yapılan farklı tanımlamalara değinilmiş, eğer bu

sözlük ve çalışmalarda herhangi bir tanımlama bulunmuyorsa, buna değinilmemiştir.

3.5.2. Gelenekselleşen (Yaygın Kullanım Alanı Bulan) Eşlemeler

Fr. *alliage* 'karışım' sözcüğüne örneksenerek oluşturulan *alaşım* (<*alaşım)daki *alaş-* gövdesi bir uydurma görünümündedir. Bayar'da "nasıl türetildiği belli değildir." ifadesi yer almaktadır ve Fransızca kaynak sözcükle ilişkisi belirtilmemiştir (2006: 32). Bu eşleme, sözlüksel bir boşluğu doldurmak için türetilmiş durumdadır.

Fr. *bulletin* 'haber ve bilgi aktaran yazı, rapor' sözcüğüne örneksene yoluyla oluşturulan *belleten*, ET *bel* 'im, iz' köküne +*LA-* addan eylem yapım eki ve onun da üzerine *-t-* eylemden ettirgen eylem yapım ekinin eklenmesiyle ortaya çıkan *bellet-* eylem gövdesinin sıfat biçimidir. Bu yapı ilk olarak, Türk Tarih Kurumunun yayımladığı derginin adı olarak kullanılmış, 'haber ve bilgi aktaran yayın' anlamıyla sözcükselleşmiştir. Aksan (1976: 25), bu türetmenin Türkçenin kurallarına uygun olduğunu ve *belleten*'i *bülten*'in bozulmuş şekli değil, yeni bir sözcük saymak gerektiğini belirtmektedir. Timurtaş (1996: 325) bu yapı için, "Avrupa dillerindeki kelimelere ses ve şekil bakımından benzeyen uydurma bir sözcük" tanımlaması getirmektedir. Türk Tarih Kurumunun *Belleten*'inde, Fransızca kaynak sözcüğün Güneş-Dil Teorisi bağlamında Türkçeden türediği belirtilir (Lewis 2004: 84). Sonuç olarak *belleten*, yapısı itibariyle tam eşleme olup sözlüksel bir boşluğu doldurmak amacıyla oluşturulmuştur ve 'bilgi öğreten (kimse)' gibi yan anlamlar da barındırmaktadır. Hem yerleşen *bülten* hem de eşlenen *belleten* biçimleri gelenekselleşmiştir. Bunlarda *belleten*, sadece belirli kesimlerce, özel adlandırma olarak kullanılmakta (bk. Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumunun yayınları), 'haber ve bilgi aktaran yayın' kavramı ise daha çok *bülten* ile karşılanmaktadır.

Fr. *commandant* sözcüğüne örneksene yoluyla türetilen *komutan*, ET *komit-* 'çoşturmak, heyecana getirmek' eyleminden türeyen ET *komit-gan* (DLT I: 515) 'çoşturan' sözcüğüne tekrar kullanım alanı kazandırılmasıyla ortaya çıkarılmış bir ses-anlam eşlemesidir. Fransızca kaynak sözcüğün yerleştirilmiş biçimi olan *kumandan* da gelenekselleşmiş bir şekilde dil konuşurlarınca kullanılmaktadır. Bayar (2006: 180), *komutan*'ın *kumandan* sözcüğüne benzetilerek yapılmış olabileceği üzerinde durur ve Timurtaş'ın, bu sözcüğün yanlış olduğu, buna rağmen tutunduğu görüşünü aktarır. Bu eşlemenin, Fransızca kaynak sözcüğün asıl biçimine mi yoksa yerleşmiş biçimine mi örneksenerek oluşturulduğu belli değildir, fakat yapısı itibariyle tam eşlemedir ve *ser-asker* (~*ser-leşker*) sözcüğünün yerine oluşturulmuştur.

Fr. *démarche* 'siyasi atılım' sözcüğüne örneksenerek Tü. *de-* eylem köküne -*mAç* eylemden ad türetim ekinin eklenmesiyle oluşturulan *demeç*, anlam itibariyle kaynak sözcükten belirli bir oranda uzaklaşmış olsa da, tam ses-anlam eşlemesi örneği olarak değerlendirilmelidir. Ar. *beyanat* (بيانات) sözcüğünün yerine ortaya çıkarılan bu eşleme, kullanıma girdiği sırada, daha çok 'siyasetle uğraşan kişilerin açıklamaları' anlamında kullanılmıştır.

Fr. *dilemma* sözcüğüne örnekseme yoluyla Tü. *iki* köküne +*IA-* addan eylem yapım eki ve *-m* eylemden ad yapım ekinin eklenmesiyle oluşturulmuş *ikilem* sözcüğü, Ar. *kıyās-ı mukassim* tamlamasının yerine kullanılan kısmi bir ses-anlam eşlemesidir.

Fr. *document* sözcüğünün Türkçedeki kopyası durumundaki *doküman*'a örneksenerek Tü. *dök-* eylemine *-(X)m* eylemden ad yapım ekinin bitleştirilmiş şekli olan *döküm* 'basılmış belge' de ses-anlam eşlemeleri arasında gösterilebilir. Ayrıca, *döküm* yapısından hareketle, *doküman* kopyası yerine *döküman* yerileştirmesi de kullanım alanı bulmuştur. Bu yapı, *döküm* göz önünde bulundurulduğunda ses-anlam eşlemelerinin temel özelliklerine uygunluk göstermektedir, dolayısıyla *doküman*'ı, hem halk etimolojisi hem de bilinçli oluşturma dışı bir ses-anlam eşlemesi şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Fr. *école* sözcüğünden örnekseme yoluyla Ar. *mektep* yerine türetilen *okul*'un yapısıyla ilgili pek çok görüş belirtilmişse de, konuyla ilgili kesin bir yargıya varıldığı söylenemez. *Okul* şeklinde iki ayrı biçimbirime indirgenebilecek bu sözcüğün ilk unsuru hiç şüphesiz *oku-* eylemidir; fakat bu eyleme bitleştirilen *-(X)l* ekinin durumu oldukça tartışmalıdır. +*(X)l* eki Cumhuriyet döneminde *ad-ıl*, *tek-ıl*, *dişi-l* örneklerinde olduğu gibi, ad tabanlarına eklenmektedir. Eski Türkçe döneminde eylem tabanlarına eklenen ve ad veya sıfat türeten bu ekle kurulmuş *id-ıl* 'baskın, sefer', *tüke-l* 'eksiksiz, kusursuz, bütün' gibi yapılar (Erdal 1991: 330) görülse de, *okul* sözcüğündeki *-(X)l*, bu sözcüklerdeki *-(X)l*, ile karşılaştırıldığında işlev ve anlam özellikleri açısından belirsiz kalmaktadır.³ Aksan'a göre ek, anılan sözcüklerde kullanılan ektir, fakat *okul*, Ar. *mektep* sözcüğünün tüm anlamlarını ('büro', 'yazıhane', 'çalışma yeri', 'çalışma odası', 'okul' vd.) karşılamaktan uzaktır (1976: 39). Ayrıca, bir başka eserinde Aksan, *-(X)l* ekinin *çatal*, *kızıl*, *çapul* kelimelerinde kullanılan ek olduğunu ifade etmiştir (2007: 126). *Okul* sözcüğünün kökeniyle ilgili bir diğer görüş de, bu sözcüğün Urfa ağzındaki **okulā/okulag* biçiminden geliştiği ve Fr. *école* söyleyişine (~/èkoʎ/) uygun olması için son ses(ler)inin düşürüldüğüdür (Lewis 2004: 149); fakat Urfa Ağzında böyle bir sözcük bulunmamaktadır. Eyüboğlu (1988: 237) ise sözcüğü *ok-ul* şeklinde çözümlenmiş ve *ul* ekinin, *oğ-ul*, *koş-ul*, *yum-ul* sözcüklerinde bulunduğunu varsaymıştır. Böyle bir çözümlenme pek çok açıdan hatalı ve dolayısıyla geçersizdir. Sonuç olarak *okul* bir ses-anlam eşlemesidir. Yapısı itibarıyla tamdır ve hem bir sözlüksel boşluğun kapatılması ('fikir akımı') hem de var olan yabancı ögenin (*mektep*) yerli unsurla değiştirilmesi amacıyla türetilmiştir. Eşleştirilen *okul*'un yanında yerleşen *ekol* biçimi de gelenekselleşerek yaygın kullanım alanı bulmuştur.

Fr. *éliminé/éliminer* sözcüğüne örnekseme yoluyla, aynı anlamda ET *élge-* eyleminden gelişen *ele-*, kısmi ses-anlam eşlemesine bir örnek oluşturmaktadır. Bu eylem, tarihi süreç içerisinde 'bir maddeyi elekten geçirmek, ayıklamak' anlamında kullanılmış, fakat özleştirme hareketleri sırasında mecazen, 'kişiler ya da nesnelere'

³ Zeynep Korkmaz'a göre *-(X)l* eki Moğolca ile ortakdır (2009: 71).

arasında seçim yapmak, ayırmak' anlamlarını karşılamak üzere, bir sözlüksel boşluğu doldurmak için yan anlamla birlikte eşleştirilmiştir.

Fr. *évolution* sözcüğüne örneksenerek, sözlüksel boşluğu doldurmak amacıyla Tü. *evir-* 'döndürmek, çevirmek' eylemine işlek nitelikteki *-(I)m+* eylemden ad yapım ekinin eklenmesiyle oluşturulan *evrim*, yine kısmi bir ses anlam-eşlemesidir.

Fr. *général*⁴ sözcüğünden örneksenip Ar. *umūmī* (عمومي) yerine türetilen *genel*, Aksan (1976: 32)'a göre, ET *keḡ* 'geniş' köküne *+(X)l* addan ad yapım ekinin getirilmesiyle ortaya çıkarılmıştır ve *général* sözcüğüyle bir ilişkisi yoktur. Aksan, aynı sayfada, Fundamenta I, 583'e dayanarak, *gen* köküne eklenen ekin *göz > güzel, yaş > yeşil, çor > çoral* örneklerindeki ekle aynı olduğunu savunur. Buna karşılık Lewis (2004: 178), "Aksan elinden gelenin en iyisini yapmaktadır, fakat pek dikkat etmeden '*gen* adından *genel*'in türetilişi' diye ekleyerek, herhâlde okuyucunun, bir paragraf önce *gen* sözcüğünün bir sıfat olduğunu mükemmel derecede bir açıklıkla ortaya konmuş olduğunu unutacağını ummaktadır. Son buluş olan *genelde* sözcüğünde, *genel* bir isim olarak kullanılmaktadır. Bu ise 'in general' şeklindeki İngilizce ifadenin birebir yapılmış bir tercümesine benzemektedir." şeklinde düşüncelerini aktarır. Timurtaş (1996: 371) ise, *genel* sözcüğünün "uydurma" olduğunu ve *gen*'in Anadolu ağızlarında bulunmasına rağmen, Türkçede *-el* ekinin mevcut olmadığını vurgulamaktadır. Her ne durumda olursa olsun, *genel*'in bir ses-anlam eşlemesi olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Fr. *hégémon* sözcüğüne örneksenerek Ar. *hākīm* (حاكم) sözcüğünün yerine oluşturulan *egemen* eşlemesi de oldukça tartışılmıştır. Gülensoy (2007: 319) bu sözcüğün Tü. *iye* 'sahip' > *eye* > **ege* kökünden *+mAn* ekiyle türetildiğini aktarmakta, Eyüboğlu (1988: 102), benzer olarak, Tü. *ige/eye/eğe* 'iye, elinde bulunduran' köküne bağlamakta ve bu kökün anlam genişlemesiyle 'bir çocuğu koruyan, bakan, gözetleyen, yetiştiren kimse; yol gösterici; evlilik gecesi geline gerekli işlemleri öğreten, ona yardımcı olan kadın' anlamlarını kazandığını belirtmektedir. Ayrıca, "*ege* sözcüğünün tr. olduğunu bilmeyen gericiler, *egemen*'i de 'uydurma-kural dışı' bir nesne diye nitelemekten çekinmediler." yargısına varmaktadır (daha fazla bilgi için bk. Lewis 2004: 174). Diğer taraftan Timurtaş (1996: 435), "Dilimizde *ege* diye bir kelime yoktur, *egemen*'de görülen bu kelimenin menşei, nasıl türediği belli değildir. *Kocaman, şişman, küçümen, Türkmən* gibi pek sınırlı birkaç kelimeye görülen *man, men* eki işlek olmayan bir ektir ve 'yapan kişi, adam; faillik, yapıcılık' manası taşımaktadır." şeklinde düşüncelerini özetler. Tietze (2002: 627) ise, sözcüğün yabancılığının iki ünlü arasındaki /g/ sesinin /ğ/ye dönmemiş olmasından anlaşıldığını ve *egemenlik*'ten geri türetmeyle oluşturulduğunu belirtmektedir. Sözcükteki *+mAn* ekinin durumu da tartışmalı görünmektedir. Orta Türkçede bu ekle kurulmuş *az-man, tegir-men* gibi sözcükler bulunsun da, bu örneklerde ek, eylem tabanına eklenmektedir. Aksan (1976: 28), *egemen* sözcüğünün *ege* köküne eklenen *-mAn* ekiyle türetildiğini aktardıktan sonra, bu ekin *kocaman, közmen, Türkmən* örneklerinde olduğu gibi

⁴ Fr. *générale* 'general' sözcüğüyle karıştırılmamalıdır.

adlara da eklenebildiğini belirtmektedir. Buna rağmen *egemen* sözcüğünde ek, anlamsal açıdan uygun görünmemektedir. Bu ek Almanca, İngilizce, Farsça gibi Hint-Avrupa dillerinde bulunan *+man*, *+ment*, *+mend* gibi eklerle örnekseme yoluyla ortaya çıkarılmış olabilir. Hem *egemen* eşlemesi hem de *hegemonya* yerlileştirilmesi gelenekselleşerek yaygın kullanım alanı bulmuştur.

Fr. *honneur* sözcüğüne örneksenerek türetilen *onur* sözcüğünün durumu da oldukça tartışmalıdır. Eren'e göre (1999: 308) bu sözcük Fransızca *honneur*'dan gelişmiş, Gülensoy'a göre ise (2007: 627) ET *oñ* kökünden türetilmiştir. Ona göre "sözcük Fr. *honneur*'dan gelişmiş olamaz, zira "Fr. *honneur*'u *onur* yapmak için *h*-'yi düşürmek; *-nn*-'yi *-n*- yapmak, *-eu*-yu *-o*- yapmak gerekecektir ki, Türkçenin hiçbir döneminde bu kadar zorlama olmamıştır." (Gülensoy 2007: 627). Fakat Fr. *honneur*'un söyleyişine bakıldığında, söz başındaki *h*-'nin telaffuz edilmediği, *-nn*-'nin sadece /n/ şeklinde söylendiği ve tüm kelimenin söyleyişinin (~/onö:/) Türkçe *onur*'a oldukça "benzediği" görülecektir. Esasında, ses-anlam eşlemeleri yazılışa değil, söyleyişe göre oluşturulmuş yapılardır. Dolayısıyla, bu açıdan bakıldığında, sözcüğün Fransızcadan örnekseme yoluyla türetildiği ortaya çıkacaktır. Elbette, doğrudan kopyalama değil bir eşleme söz konusu olduğu için, *onur* sözcüğünü oluşturan unsurlar Türkçeye bağdaştırılabilir ve sözcük oluşturulurken, anlam açısından örtüşme de, ET *oñ* kökünden faydalanılmış olabilir. Bu durumda, *+ur* ekinin niteliği de tartışma konusu olacaktır. Bayar (2006: 206), sözcüğün Fransızcadan halk ağzına geçmiş olabileceğini ve sonrasında Türkçe kabul edilip *şeref* karşılığında teklif edildiğini belirtir. Aksan (1976: 42) da, sözcüğün dil devrimi sırasında türetilmediğini, daha öncesinde dilde var olduğunu ve Türkçeleştirilerek dile iyi yerleştiğini aktarmaktadır. Bu sözcük önce dilde mevcut olsa da, özleştirme/sadeleştirme hareketleri sırasında birden fazla anlamı ('şeref, haysiyet, izzetinefis, gurur') karşılar olmuştur. Bu nedenle, sözcüğe bilinçli olarak yeniden kullanım alanı kazandırılması ve kökünün Türkçede aranması dolayısıyla, ses-anlam eşlemesi örnekleri arasında değerlendirmek mümkündür.

Fr. *image* sözcüğüne örneksenerek ortaya çıkarılan ve ET *im* 'iz, işaret' ile *+GA* addan ad yapım ekinin birleştirilmesiyle Ar. *hayāl* (خيال) sözcüğünün yerine oluşturulan *imge* 'izlenim, hayal' ses anlam eşlemesi, Fr. *signe* 'iz, işaret' ya da aynı anlamdaki Fr. *symbole* sözcüğünden örneksenen *simge* ile de benzerlikler taşımaktadır. Esasında *simge* sözcüğü de *imge*'ye benzetilerek oluşturulmuş olabilir. Ayrıca *Cep Kılavuzu*'nda *sim* sözcüğü yer almaktadır ve bu sözcük Adana ağzında 'işaret' anlamında kullanılmaktadır (DS X: 3636). Fakat Lewis'e göre *sim*, aynı anlamdaki Ar. *sima* sözcüğünden gelişmiş olabilir (2004: 153). Eylemden ad yapım işlevinde görülen *-GA* eki (krş. *bil-ge*, *böl-ge*, *kısa* <*kıs-ga* vd.), bu *simge* ve *imge* sözcüklerinde addan ad türetmekte kullanılmıştır.⁵ Aksan (1976: 35) Divanü Lugati't-Türk'ten verdiği örneklerle *im* kökünü açıklamaya çalışır ve ardından *+GA* ekinin eylemden ad türetme kullanıldığını, fakat *genelge* sözcüğünde olduğu gibi, addan ad türetme işlevinde de kullanılmaya başlandığını belirtir. Buna dayanak

⁵ Zeynep Korkmaz, bu durumu "yanlış kuruluş" olarak tanımlar (2009: 79).

olarak ise şunları yazar: "Burada gözden uzak tutulmaması gereken bir nokta, Türkçede -ge ekinin eylem kökünden ad türetirken kimi sözcüklerde ad soylu ögelere de getirilmiş olmasıdır. Örneğin, çeşitli lehçelerde eski ve yaygın bir sözcük olan *özge*, bu yoldan türetilmiştir. Radloff, sözcüğü *öz + kâ* biçiminde açıklamakta, buna uyan *başka* sözcüğünü de göstermektedir. Gerek *özge* ve *başka*'nın varlığı, gerek *genelge*'nin çabucak tutunması, -*ga/-ge* ekinin ad köklerinden türetmeye de yararlı ve yeterli olduğunu gösteriyor. Bunlara ek olarak Çankırı ve dolaylarında kullanılan *içge* 'saygılı, kibar (kimse)' (DS VII) sözcüğünü de göstermeliyiz." (Aksan 1976: 35). Timurtaş (1996:453) ise, sadece *başka*, *özge* gibi sözcüklerde görülen cansız bir ekle yeni sözcükler türetilmeyeceğini, *imge*'nin Fr. *image* sözcüğünden ortadaki *a* harfi atılmak suretiyle meydana getirildiğini belirtmektedir. Sonuç olarak, gerek eşlenen biçim *simge* gerek yerlileşen biçim *sembol*, ayrıca eşlenen *imge* ve yerlileşen *imaj* sözcükleri değişirimsiz olarak gelenekselleşmiş ve dilde tutunmuştur. Bu sözcükleri Türkçeye açıklama çabaları ise, her ikisinin de ses-anlam eşlemesi olduğuna işaret etmektedir.

Fr. *patri/matriarcal* 'ataya/anaya ait, atayla/anayla ilgili' yapısından örneksenen *ata/anaerkil* eşlemesi, *pederşâhî* ve *maderşâhî* sözcüklerinin yerine Tü. *ata/ana* (Fransızcadan anlam kopyalamasıyla) ve Tü. *erk* 'güç, kudret' ile *buzul*, *çoğul* gibi sözcüklerde de kullanılan addan ad yapım eki +(*X*)'nin birleşimi sonucu oluşmuştur. Yapının birinci kısmı (*ata/ana*) sadece anlam kopyalaması olduğu için, bu ses-anlam eşlemesi kısmi eşleme kategorisindedir. Eşlenen biçim gelenekselleşmiş, kaynak yapı dilde tutunamamıştır.

Fr. *tangente* sözcüğüne örneksene yoluyla ET *teg-* eylem köküne -*At* eylemden ad yapım ekinin eklenmesiyle oluşturulmuş *teğet* yapısı da ses-anlam eşlemesi örnekleri arasında değerlendirilebilir. -*At* eki *baş-at*, *öz-et* örneklerinde olduğu üzere, daha çok addan ad türetmede kullanılmasına rağmen, bu örnekte eylemden ad türetmede kullanılmıştır. Ek, Fr. küçültme eki -*et*'in etkisiyle gelişmiş olmalıdır. Ayrıca *teg-* eylem kökündeki söz başı *t-* sesinin, Türkiye Türkçesinin gelişimi göz önüne alındığında *d-*'ye dönüşmesi gerekirdi. Tüm bunlar, *teğet*'in bir ses-anlam eşlemesi sonucu ortaya çıkarıldığına işaret etmektedir. Hem yerlileşen *tanjant* biçimi hem de eşlenen *teğet* gelenekselleşmiş durumdadır.

Fr. *terme* 'terim' sözcüğünden örneksenerek ET *tér-* 'bir araya getirmek, derlemek' köküne -(*X*)*m* eylemden ad yapım ekinin eklenmesiyle oluşturulan *terim* yapısı bir ses-anlam eşlemesi niteliğindedir. Türkiye Türkçesinin ses gelişimi göz önünde bulundurulduğunda, söz başı *t-* sesinin *d-*'ye gelişmesi ve dolayısıyla sözcüğün *derim* şeklinde türetilmesi gerekirdi. Bu durum, *terim*'in ses-anlam eşlemesi sonucunda ortaya çıkarıldığı yönündeki en güçlü kanıtlardandır.

Fr. *tone* sözcüğüne örneksenerek ET *tinig* 'nefes alma, soluklanma' (<*tin-ig*) yapısından oluşturulan *tımı* da, bu şekliyle özel durumlu bir ses-anlam eşlemesidir. ET *t-* seslerinin büyük çoğunlukla *d-*'ye değişmesi göz önünde bulundurulduğunda sözcüğün kurallı biçiminin *dını* olması gerekmektedir. Bu durum, *tımı* sözcüğünün bir ses-anlam eşlemesi niteliğinde olduğunu göstermektedir. Hem yerlileşen *ton*

biçimi hem de eşlenen *tını* gelenekselleşmiş olarak dilde mevcuttur, fakat *ton* yerlileştirmesi *tını*'ya göre daha sık tercih edilmektedir.

Ar. *büd* (بعد) sözcüğüne örneksenerek oluşturulan ve aynı anlamı taşıyan **boyut**, *boy* köküne $+(X)t$ ekinin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Tarihi dönemlerde eylemlerden ad türetmede kullanılan $+(X)t$ eki, bu işlevinin yanı sıra, Cumhuriyet döneminde adlardan ad türetmede de kullanılır olmuştur: *som-ut*, *döl-üt*, *karşı-t* vd. Aksan (1976: 25-26), sözcüğün Tü. *boy* kökünden türediğini aktarsa da, çözümlenmesiyle ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. Tietze (2002: 306) ise *boy* 'uzunluk' sözcüğüne nadir addan ad yapım eki *-ut* genişlemesinin ilave edildiğini belirtmektedir. Kaynak sözcük artık kullanımdan kalkmış, yerini eşlenen biçimine bırakmıştır.

Ar. *farz* (فرض) (*et-*) sözcüğüne örneksenerek Tü. *var+say-* sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulan **varsay-** eylemini de ses-anlam eşlemeleri arasında değerlendirmek mümkündür. Lewis (2004: 64)'e göre bu eşleme, "Arapça eşanlamlılarıyla benzeşen ve bu eşanlamlılarının yerine geçmesi niyetiyle icat edilen sözcük"lerdendir ve *alaka* > *ilgi*, *istismar* > *sömürme*, *kudsî* > *kutsal*, *tespit* > *saptama* gibi yapılar da bu duruma iyi birer örnektir. Gerek *farz et-* gerek *varsay-*, aynı anlamları taşıyacak biçimde gelenekselleşmiş ve dilde tutunmuştur.

Ar. *ilm* (علم) sözcüğünün yerine, yine bu sözcüğe örneksene yoluyla türetilen **bilim**, Tü. *bil-* eylem köküne *-Im* eylemden ad türetim ekinin bitleştirilmesiyle ortaya çıkarılmış bir ses-anlam eşlemesidir. Hem anlam hem de söyleyiş açısından özgün biçime uygunluk göstermektedir. Kaynak sözcük de yerlileşen biçim de gelenekselleşmiş durumdadır.

Ar. *kanaat* (قناعة) sözcüğüne örneksenerek, ET *kan-* 'tatmin olmak, doymak' köküne $+I$ eylemden ad yapım ekinin bitleştirilmesiyle oluşturulan **kanı** ve **kanıt** eşlemeleri, *kanıtla-* gibi türevlerin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Esasında, özgün Arapça sözcük iki farklı anlam taşımaktadır: 1. yeterli bulmak, hoşnut olmak, doymak 2. kanmak, inanmak. Tü. *kanı(t)*, ikinci anlam göz önünde bulundurularak oluşturulmuş olmalıdır. Hem kaynak sözcük hem de eşlenen biçim gelenekselleşip dilde tutunmuştur.

Ar. *şbt* (ثبت) kökünden türemiş *tesb[>p]it*, *isb[>p]at* vd. sözcüklere örneksenerek Tü. *sap-* 'saplamak' köküne işlek olmayan *-DA-* eylemden eylem yapım ekinin bitleştirilmesiyle oluşturulmuş **sapta-**, **varsay-** ve **kutsa-** eşlemeleriyle birlikte, Arapça kökün Türkçe unsurlarla yorumlanması sonucunda ortaya çıkarılmış bir ses-anlam eşlemesi örneğidir. Lewis'e göre (2004: 153), Güneş-Dil Teorisi bağlamında "Arapça kelimenin Türkçe kökeninin ne olabileceği oyunu" sonucunda türetilmiştir. Hem *tespit et-* hem de *sapta-* biçimleri dilde tutunmuştur, fakat *tespit et-* daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Ar. *taqdīs* (تقدير) yapısına örneksene yoluyla ET *kut* sözcüğünden türetilen **kutsa-** eylemindeki addan eylem türeten $+sA$ eki, anlam açısından uygunsuzdur. Bu ek, bir kısmı günümüzde de kullanılan, fakat daha çok Türkçenin tarihi dönemlerinde mevcut olan *al-sa-* 'almak istemek', *su-sa-* 'su istemek', *balık-sa-*

'balık yemek istemek' örneklerinde de görüleceği üzere, istek ve ihtiyaç bildirmektedir. Bu bakımdan, ekin *kutsa-* eylemindeki anlamı belirsiz görünmektedir. Bu eşleme de, *sapta-* örneği gibi Arapça sözcüklerin kökeninin Türkçede mevcut olduğu görüşünden hareketle ortaya çıkarılmıştır.

Lat. *agendum* sözcüğüne örneksenerek Tü. *gün* köküne +*DAm* ekinin eklenmesiyle türetilen **gündem** sözcüğü bir ses-anlam eşlemesi örneğidir; fakat *erdem*, *yön-tem* sözcüklerinde de bulunan +*DAm* eki, bu eşlemede işlev ve anlam açısından belirsiz görünmektedir. Bunun yanı sıra, Anadolu ağızlarında *gündem* sözcüğü bulunsa da, anlam alanı açısından farklılık arz etmektedir ve bu durum tesadüften ibarettir.

Far. *dānişmend* (دانشمند) 'bilgili, âlim (kimse)' sözcüğüne örneksenerek Tü. *danış-* (< ET *tanu-ş-*) gövdesine +*mAn* ekinin eklenmesiyle (ekle ilgili olarak bkz. *egemen* SAE) oluşturulmuş **danışman** sözcüğü, anlam bakımından uygun olmamasına rağmen eşleştirilmiş bir görüntüm sunmaktadır.

3.5.3. Gelenekselleşemeyen (Yaygın Kullanım Alanı Bulamayan) Eşlemeler

Fr. *dialecte* sözcüğüne örneksenerek Tü. *de-* eylem tabanına işlevi belirsiz +*AlAk* ekinin eklenmesiyle ortaya çıkarılan **diyelek**, Ar. *lehçe* (لهجة) yerine türetilen bir ses-anlam eşlemesidir. Bu eşleme, dilde tutunamamıştır ve dolayısıyla yaygın kullanım alanı bulamamıştır.

Fr. *organe* sözcüğüne örneksenerek Ar. *uz(u)v* (عضو) sözcüğünün yerine türetilen **örge**, Tü. *ör-* köküne -*GAn* eylemden ad yapım ekinin bitiştirilmesiyle oluşturulmuş bir ses-anlam eşlemesidir; fakat *ör-* kökü *organ* ile anlamca örtüşmemektedir. Bu eşleme de gelenekselleşememiş ve yaygın kullanım alanı bulamamıştır.

Ar. *dāvā* (دعوى) sözcüğüne örneksenerek bu sözcüğün yerine oluşturulan ve Nurullah Ataç'ın eserlerinde sıkça rastlanan (bkz. Ataç 1970: 39) **sava** eşlemesi, günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Tü. *sav* köküne +*A* addan ad yapım ekinin eklenmesiyle oluşturulmuş görünmektedir. Bu eşlemenin kullanımı sadece kişisel alanda kalmış ve sözcük gelenekselleşememiştir.

Ar. *efrād* (افراد) sözcüğüne örneksenerek Tü. *er* 'adam' ve +(a)t çokluk ekinin birleştirilmesiyle oluşan **erat**, daha çok askerlikle ilgili bir terim olarak düşünülmüştür (Öztürk 2008: 570). Bu eşleme de dilde tutunamamış ve gelenekselleşememiştir.

Ar. *eser* (عسر) sözcüğüne örneksenerek Tü. *iz* köküne, işlevi belirsiz +*er* ekinin eklenmesiyle oluşturulan **izer** eşlemesi de (Çongur 1967: 85), yukarıdaki örnek gibi, dilde yaygın kullanım alanı bulamayıp gelenekselleşememiştir.

4. Sonuç

Ses-anlam eşlemeleri, dil etkileşimlerinin var olan boyutlarından (söz varlığı, anlam, biçimbilgisi, sesbilgisi ve sözdizimi) oldukça farklıdır ve bunların dışında yeni bir boyut olarak değerlendirilmelidir. Bugüne kadar üzerinde yeterince inceleme yapılmamış ses-anlam eşlemeleri, toplumlar arası etkileşim alanlarını

göstermeleri açısından da önem arz etmektedir. Örneğin, Fransızca üzerinden yapılan ses-anlam eşlemelerinin daha çok kültürel öğeler barındırıyor olması, Türk-Fransız ilişkilerinin de kültürel-toplumsal yönde gerçekleşmiş olduğuna işaret etmektedir.

Etkileşimler sonucunda dillerde ortaya çıkan söz varlığı boyutundaki değişimler (halk etimolojileri, sözcük kopyaları, tesadüfi benzerlikler vd.) ile dillerin genetik akrabalığından kaynaklanan ortaklıklar doğal yollarla meydana gelirken, ses-anlam eşlemeleri sonucu ortaya çıkan ortaklık ve benzerlikler yapaydır. Diğer bir ifadeyle, ses-anlam eşlemeleri doğal oluşumlar değil, bilinçli oluşturmalarıdır. Bu durum, ses-anlam eşlemelerinin dil ilişkileri ve dil ortaklıkları arasında özel bir yerinin olduğunu göstermektedir.

Ses-anlam eşlemesi sonucu oluşturulan yapılar, işlekliliğini yitirmiş sözcük ya da eklerin yeniden kullanım alanı bulmalarını sağlayabilir: Tü. *ele-* (< SAE Fr. *éliminer*) ya da Tü. *ön+de-r* (<kısmi SAE İng. *leader*) vb. gibi. Bu yolla, sözcük türetim olanakları artırılabilceği gibi, kavram karşılama ve adlandırma noktasında yeni yöntemlerin önü açılmış olur. Ayrıca, hem yerlileşen özgün sözcük hem de eşlenen biçim aynı anda dilde var olabilir: *ekol ~ okul, elimine et- ~ ele-, imaj ~ imge, tespit et- ~ sapt-, takdis et- ~ kutsa-* vd. gibi.

Genel sözlüklerde ve özellikle etimoloji sözlüklerinde, ses-anlam eşlemeleri ayrıntılarıyla açıklanmalı ve ilgili öğelerin birer eşleme olduğu belirtilmelidir. Bazı etimoloji sözlüklerinde bu durum birkaç sözcük için dolaylı olarak belirtilse de (örn. *okul* sözcüğü için bk. Gülensoy 2007: 619), ses-anlam eşlemeleri ya "uydurma, örnekseme, etkilenme, benzetme, çağrıştıırma" gibi adlarla tanımlanmış ya da ortaya çıkış süreçleri ile arka planlarındaki oluşturma düşüncelerine hiç değinilmemiştir (örn. *imge* için bk. Gülensoy 2007: 433; *ata erkil* için bk. Bayar 2012: 41 vd.). Sözlüklerde ve ilgili kaynaklarda, bu kopyalama türünün ayrı bir dil etkileşim boyutunu oluşturduğu da vurgulanmalı; özellikleri, nedenleri, diğer örnekleri gibi hususlar detaylıca aktarılmalı ve eşlemelerin kökenlerine dair ayrıntılı açıklamalar yapılmalıdır.

Türkçenin tarihi dönemlerindeki ve günümüzdeki ses-anlam eşlemelerinin tespit edilip özelliklerinin kapsamlıca ortaya konulması da büyük önem arz etmektedir. Bu yönde yapılacak çalışmalar bir yandan art zamanlı dil etkileşimi açısından Türkçenin tarihi dönemlerinin aydınlatılmasını sağlarken, diğer yandan, eş zamanlı araştırmalarla, dildeki güncel eğilimlerin belirlenmesine katkıda bulunacaktır.

KISALTMALAR

Alm.	: Almanca
Ar.	: Arapça
bk.	: bakınız
E.Nor	: Eski Norveççe
ET	: Eski Türkçe
Far.	: Farsça
Fel.	: Felemenkçe

DİL ETKİLEŞİMİ BAĞLAMINDA SES-ANLAM EŞLEMESİ VE TÜRKÇEDEKİ ÖRNEKLERİ

Fr.	: Fransızca
Gag.	: Gagauzca
HD	: Hedef Dil
İng.	: İngilizce
İt.	: İtalyanca
Kar.	: Karayca
KD	: Kaynak Dil
Kor.	: Korece
krş.	: karşılaştırınız
mec.	: mecazen
Nor.	: Norveççe
pid.	: pidgin (dili)
SAE	: Ses-Anlam Eşlemesi
Slo.	: Slovence
Tü.	: Türkçe
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
Yun.	: Yunanca

KAYNAKÇA

A. Sözlükler

- BAYAR, Nevnihal (2012), *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-13th Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- DLT=*Divanü Lugati't-Türk Tercümesi*, Besim Atalay. C. I-IV. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985.
- DS=*Derleme Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1978.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- EYÜPOĞLU, İsmet Zeki (1988), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* 2 cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- REDHOUSE, James W. (2006), *Turkish and English Lexicon*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SEVANYAN, Nişan (2012), *Sözlerin Soyağacı*, İstanbul: Everest Yayınları.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (2010), *Kamus-ı Turki* (haz. Paşa Yavuzarslan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TIETZE, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt: 1 A/E*, İstanbul: Simurg Yayınları.
-, (2009), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt: 2 F-J*, Viyana: OAW.

B. Diğer Kaynaklar

- AKALIN, Şükrü Halûk (2010), "Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük", *Türk Dili Dergisi* 698, Ankara: 162 - 169.
- AKSAN, Doğan (1976), *Tartışılan Sözcükler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
-, (2007), *Türkçenin Bağımsızlık Savaşımı: Son 75 Yılda Türkiye Türkçesi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ATAÇ, Nurullah (1970), *Diyelim Söz Arasında, Bütün Eserleri 5-6*, İstanbul: Varlık Yayınları.

- BACKUS, Ad (1992), *Patterns of Language Mixing: A Study in Turkish-Dutch Bilingualism*, Wiesbaden: Otto Harrasowitz
- BURAN, Ahmet (2006), "Karma Diller ve İki Örnek: Klasik Osmanlıca ve Kürtçe", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, Kayseri: 19-35.
- CSATÓ, Éva Ágnes (2012), "Lithuanian Karaim", *Tehlikedeki Diller Dergisi: Türk Dilleri*, S. 1, Ankara, 33-45.
- ÇONGUR, Rıdvan (1967), *Dil Tartışmaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- DOĞRUÖZ, A. Seza ve Ad BACKUS (2007), "Postverbal elements in immigrant Turkish: Evidence of change?" *International Journal of Bilingualism*, Volume 11, Number 2, Londra, 185-220.
- (2009), "Innovative constructions in Dutch Turkish: An assessment of ongoing contact-induced change?" *Bilingualism: Language and Cognition*, Volume 12, Issue 1, Cambridge, 41-63.
- ECKMANN, Janos (1962), "Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı", *Németh Armağanı* (haz. J. Eckmann-A. S. Levend-M. Mansuroğlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 111-144.
- EKER, Süer (2010), "Türkçe-Farsça Dil ilişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine Notlar", *Sosyoloji Yazıları 1* (ed. Nevin Güngör Ergen vd.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları: 197-211.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1982), "Özleştirmeçilik ve Güneş Dil Teorisi", *Töre*, S. 137, Ankara, 6-11.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, Wiesbaden: Otto Harrasowitz.
- Haugen, Einar Ingvald (1953), *The Norwegian language in America: A study in bilingual behavior*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- HAWKINS, John A. (1990), "Seeking Motives for Change in Typological Variation", *Studies in Typology and Diachrony: Papers Presented at Joseph H. Greenberg on his 75th birthday* (ed. William Croft-Keith Denning-Suzanne Kemmer), Amsterdam: John Benjamins: 95-128.
- HEATH, Jeffrey (1984), "Language contact and language change", *Annual Review of Anthropology* 13: 367-84.
- JOHANSON, Lars (1993), "Code-copying in immigrant Turkish", *Immigrant Languages in Europe* (ed. Guus Extra ve Ludo Verhoeven), Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters: 197-221.
- (2007), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (çev. Nurettin Demir), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KALLMEYER, Werner ve Inken KEIM (2003), "Linguistic variation and the construction of social identity in a German-Turkish setting: A case study of an immigrant youth group in Mannheim, Germany", *Discourse Constructions of Youth Identities* (ed. Jannis Androutsopoulos ve Alexandra Georgakopoulou), John Benjamins: Amsterdam/Philadelphia: 29-46.
- KARACA, Selim Oktay (2010), "Kazak Türkçesinde Sözdizimi Düzeyinde Rusça Etkisi", *Turkish Studies*, C. 5, S. 2: 1192-1209.
- KORKMAZ, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEWIS, Geoffrey (2004), *Trajik Başarı - Türk Dil Reformu* (çev. Mehmet Fatih Uslu), İstanbul: Gelenek Yayıncılık.

DİL ETKİLEŞİMİ BAĞLAMINDA SES-ANLAM EŞLEMESİ VE TÜRKÇEDEKİ ÖRNEKLERİ

- LONGOBARDI, Giuseppe (2001), "Formal syntax, diachronic minimalism, and etymology: The history of French *Chez*", **Linguistic Inquiry** 32, Massachusetts Institute of Technology: 275–302
- MEILLET, Antoine (1921), "Le Problème de la parenté des langues", **Linguistique historique et linguistique générale** (ed. Antoine Meillet), Paris: Champion: 76-101.
- MUYSKEN, Pieter (1981), "Creole tense/mood/aspect systems: the unmarked case?", **Generative Studies on Creole Languages** (ed. Pieter Muysken), Dordrecht: Foris: 181-99.
- ÖZTÜRK, Ali Özgün (2008), **Dil Devrimi Sonrası Türkiye Türkçesine Giren Türkçe Kelimelerin Söz Varlığına Etkileri** (yayımlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SAPIR, Edward (1921), **Language: An Introduction to the Study of Speech**, New York: Harcourt, Brace and Company.
- SAPIR, Yair ve Ghil'ad ZUCKERMANN (2008), "Icelandic: Phonosemantic Matching", **Globally Speaking: Motives for Adopting English Vocabulary in Other Languages**, (ed.) Judith Rosenhouse ve Rotem Kowner, Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters, 19-43.
- THOMASON, Sarah Grey (2001), **Language Contact**, Edinburg: Edinburg University Press.
-, ve Terrence KAUFMAN (1988), **Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics**, Berkeley: University of California Press.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1996), **Diller ve Türkçemiz** (haz. Mustafa Özkan), İstanbul: Alfa Yayınları.
- ULUTAŞ, İsmail (2000), **Gagauz Syntax: An Examination of Relative Clauses** (doktora tezi), Madison: University of Wisconsin.
- WEINREICH, Uriel (1968), **Languages in Contact: Findings and Problems**, Mouton Publishers, The Hague.
- WINFORD, Donald (2003), **An Introduction to Contact Linguistics**, Oxford: Blackwell Publishing
- ZUCKERMANN, Ghil'ad (2000), **Camouflaged Borrowing: 'Folk Etymological Nativization' in the Service of Puristic Language Engineering**, (doktora tezi), University of Oxford.
-, (2003), "Does Human Conscious Choice Play a Part In Language Change?: Puristic 'Phono-Semantic Matching' In Israeli, Turkish, Mandarin and Japanese", **International Symposium on Linguistic Diversity and Language Change, 14-17 May 2003**, University of Colorado, Boulder.

